

Beérkezett: 2026. 01. 31. Elfogadva: 2026. 02. 23. Megjelent: 2026. 05. 31.

DOI: 10.21030/anyp.2026.2.6

Lőrincz Julianna

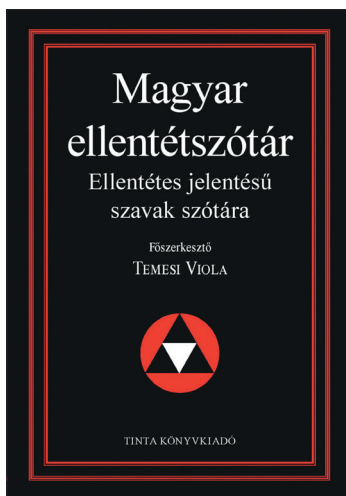
Temesi Viola (főszerk.): Magyar ellentétyszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2024. 316 OLDAL

A szótár szerepe az adekvát szóhasználatban

A szótárak a szókincsfejlesztés hatékony eszközei, fontos segédeszközök az anyanyelv-elsajátításban és az oktatásban. A szótár használata segít abban, hogy a nyelvhasználó a szavak jelentéseit a különböző kommunikációs helyzetekben megfelelően alkalmazza. A szótár nemcsak a szavak állandósult (lexikalizálódott) jelentéseit magyarázza meg, hanem hozzájárul a már ismert szavak konkrét szövegekben aktualizálódott (kontextuális) jelentésének a megértéséhez is.

Az ellentétes fogalmakat megnevező szavak

A *Magyar ellentétyszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára* a Tinta Könyvkiadó kiadványának harmadik, változatlan utánnomása 2024-ben jelent meg Temesi Viola főszerkesztői közreműködésével. A szótár előszavában Kicsi Sándor András felhívja a figyelmet az ellentétes dolgok megnevezésének a fontosságára az ókortól napjainkig: „A mitológiáktól és az epheszosi Hérakleitosztól az alkimistákon át Carl Gustav Jungig a filozofikus spekulációk leghálásabb témái közé tartozik az ellentétes fogalmak egymástól való távolságát, az ellentétes dolgok, tények, állapotok események egymást váltó természetét elemezni. [...] Az ellentétek tagjai maguk is ambivalensen viselkednek: két valaminek egyszerre mutatják közelségét és távolságát. Az ellentétpárok ugyanis hasonló disztribúciót (elosztást) mutatnak, hajlamosak nagyon hasonló környezetben felbukkanni. Így a szótévesztésnek, nyelvbottlásnak is tipikus eseteként tartják számon, hogy valaminek az ellenkezőjét mondja ki az illető” (Kicsi 2024: 5).

Az *Előszó* rövid kitekintést nyújt a hazai és a nemzetközi szemantikai irányzatokra, majd bemutatja a szavak alakjának és jelentésének az összefüggéseiből kiinduló csoportosítását. A hagyományos jelentéstani, lexikológiai és lexikográfiai szakirodalomban a szavakat alak és jelentések kapcsolata alapján csoportosítják. Azonos és különböző szóalakokhoz kapcsolódhatnak azonos, hasonló, ellentétes és különböző jelentések. Ha azonos szóalakhoz hasonló, egymásból levezethető, egymással összefüggő jelentések kapcsolódnak, többjelentésű szó (poliszéma), ha különböző, egymással kapcsolatban nem lévő jelentések, azonos alakú szó (homonima) jön létre. Ha különböző szóalakhoz hasonló jelentések kapcsolódnak, akkor a létrejött szavak rokon értelműek (szinonimák). Különböző szóalakokhoz kapcsolódhatnak ellentétes jelentések is, így jönnek létre az ellentétes jelentésű szavak (antonimák) (Károly 1970). Kicsi Sándor András nem említi a paronimákat, a hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavakat, pedig ezek is nagyon sok nehézséget okozhatnak

a szövegalkotásban és a szövegértésben egyaránt, különösen a magyart idegen nyelvként tanulók számára. Például: *helység és helyiség; tanúság és tanulság; adaptál és adoptál*.

Az ellentétek leírása, főbb típusainak meghatározása az ókori filozófusokig és retorikusokig vezethető vissza. A továbbiakban Kicsi Sándor András az antonímia leírásának gazdag hazai és nemzetközi szakirodalmába enged bepillantást. A recenzióban a prototípus-szemantikát (Apreszján 1974; Cruse 1986) emlitem meg, amely megjelenik a szótár szerkesztési elveiben is. A prototípus-szemantika szerint vannak centrális (prototipikus) és a centrális jelentésekkel távolabbi kapcsolatban lévő (perifériális) jelentések. Például: *jó* vs. *rossz*; *parancsol* vs. *engedelmeskedik*. „A fentebb vázolt szemantikai relációk, köztük az ellentétek típusainak meghatározásához a strukturális szemantikában is szükség van a logikai implikáció fogalmára” (Kicsi 2024: 7). A kérdéshez érdemes Kiefer Ferenc *Jelentésselmélet* (2007) című könyvét tanulmányozni. Az antonimapárok, illetve -sorok általában többtagúak, ami az ismertetett szótárban is megfigyelhető.

A Magyar ellentétszótár szerkezete, a szóanyag elrendezési szempontjai, jelölések

A *Magyar ellentétszótár*. *Ellentétes jelentésű szavak szótára* egynyelvű kézisztár. A szótár elődjének és egyben legbősegebb forrásának tekinthető a Kiss Gábor főszerkesztésével készült *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára* (Kiss főszerk. 1998), amely öt kiadást ért meg. A szótár a magyar lexikográfiai irodalomban elsőként közli a szavak antonimáit. Ez a szótár azonban még nem foglalta magában a magyar szókincs legfontosabb elemeire vonatkozóan az ellentétes jelentések leírását – ami egy nyomtatott szótár esetében a gyakorlatban a szavak jelentéseinek folyamatos változása miatt szinte kivitelezhetetlen –, ezért szükség volt egy részletes ellentétszótár megjelentetésére is. A szótár anyagának a gyakorlatban könnyen kezelhetőnek kellett lennie, és a magyar anyanyelvű nyelvhasználók széles köre, valamint a magyart idegen nyelvként tanulók számára eligazítást kell nyújtania. Ezért sincsenek a szótárban, a Szókincstártól eltérően – szólások, közmondások vagy szépirodalomból vett példamondatok sem, csak a címszóval ellentétes jelentésű lexémákat tartalmazza a legfontosabb grammatikai információkkal (szófajiség, stílusminősítés, ahol szükséges, a szavak vonzata) együtt. A szótár nemcsak általánosan ismert köznyelvi szavakat tartalmaz, hanem *régi*, *régies*, *népi* stílusminősítésű, *idegen hangzású* és *szaknyelvi* szavakat, valamint *szleng* vagy *szlengszerű* kifejezéseket is, így jól alkalmazható az egyes szavak kontextuális jelentésének, alkalmi stílusértékének a felismerésére is a konkrét szövegekben.

A szótár anyagának alapját ugyan a *Magyar szókincstár* képezi, de a szerkesztők felhasználták más, már meglévő magyar szótárak anyagát is: például *A magyar nyelv szóvéghmutató szótárának* (Papp [szerk.] 1969) ellentétes jelentésű végződésű keletkezett szavait (például *talán/-telen*; *-hatatlan/-hetetlen*), *A magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótárát* (Füredi–Kelemen szerk. 1989); a *Magyar értelmező kézisztárt* (Pusztai szerk. 2009), az *Értelmező szótár+-t* (Eöry szerk. 2007), valamint három idegen (angol, német, orosz) nyelvű ellentétszótár anyagát is, de a nyelvi és kulturális különbségek miatt ez utóbbiakat csak ötletadó forrásanyagként.

A szótárban lévő szavak három alapvető kritériumnak felelnek meg:

- Az ellentétes viszony a szavak között a résztvevők nézőpontjából alakult ki. Például: *orvos* – *beteg*; *veszít* – *nyer*; *ad* – *kap*.
- Az ellentétes jelentésű szavak jelentései kizárják egymást. Például: *apály* – *dagály*; *nappal* – *éjszaka*; *vetés* – *aratás*.
- Az egyik szó jelentése pólusszerűen áll szemben a másikkal, az ellentétes pólusok között többször semleges jelentésű szavak is vannak. Például: *forró* – *[langyos]* – *hideg*.

Mivel a szavaknak csak bizonyos jelentéseihez kapcsolódik ellentétes jelentés (például a szinonimitás esetében is nem a szinonim szavaknak, hanem jelentéseiknek van rokon értelmű megfelelőjük), a szótár az egyes szavak mellett csak azokat a jelentéseket tünteti fel, amely jelentés(ek)hez az antonim jelentés kapcsolódik. Az ellentétes jelentésű szavak szinonimasorokba rendeződnek. Például: *kiégett* (mn) ◇ lelkes, lelkesedő, szenvedélyes, odaadó; *erkölcsös* (mn) ◇ erkölcstelen, romlott, züllött, feslett, kicsapongó, szeméremsértő, céda *durva*, rongy *durva*; *erkölcstelen* (mn) ◇ tisztességes, becsületes, feddhetetlen, jellemes, erkölcsös, morális stb.

A szótár felépítése

Az értelmező és más egynyelvű szótárakhoz hasonlóan a szótár betűrendbe sorolt *szócikkek*ből, a szócikkek *szócikkfejből* és *szócikktestből* állnak. A szócikkfej élén a *címszó* van kövér betűtípussal szedve, ezt követik a hozzá kapcsolódó járulékos elemek: szófaji megnevezése, és ha van, több is, például: fn és mn. Ha a jelentés megértéséhez szükséges, a szó vonzata, stílusminősítése is szerepel. A sorrend a következő: címszó, vonzat, szófaj, stílusminősítés. A címszó mellett normál betűtípussal a vele ellentétes jelentésű szavakat ellentétes jelentéseik szerint rendezve antonimasorokban közli a szótár, az antonimákat üres kárójel (◇) előzi meg. Ha a címszónak alakváltozata van, azt is közli a szótár, vesszővel elválasztva a címszótól.

A szócikket 18 750 *antonimasor* építi fel. 13 700 címszó ellentétei (antonimái) szerepelnek a szótárban, a címszó jelentései szerint csoportosítva. Az antonimasor tagjai a skalaritás mentén rendeződnek. Ez azt jelenti, hogy az antonimasor állhat két tagból, de lehet többemű is, amikor a két szélső pólus között olyan szó is van, amely vagy köztes jelentésű, vagy az antonimitás szempontjából semleges. Például: *forró* – [langyos] – hideg; *sétál* – [megy] – rohan; *ömlik* – [folyik] – szivárog.

A *homonimákat* arab emelt indexszám jelöli. Például: *ég¹*, *ég²*; *sebes¹*, *sebes²*. A címszavak szófaját a címszó után rövidítve közli a szótár kerek zárójelben. Például: *békít* (ige), *erőnlét* (fn), *erős* (mn), *génusz* (fn és mn). Az azonos eredetű, de jelentés és szófaj tekintetében már szétvált két vagy több szófajú címszót római számmal különböztetik meg. Például: *alkalmazott I.* (mn), *alkalmazott II.* (fn); *nemes I.* (mn), *nemes II.* (fn), *egész I.* (mn), *egész II.* (fn).

A szótárba nem kerültek be az azonos fölérendelt fogalomhoz (hiperonimához) tartozó ellentétes jelentésű szavak, valamint a kulturálisan kötött szavak sem. Idegen szavakat kis mennyiségben tartalmaz, főként olyanokat, amelyek gyakoriak, és már régebben használatosak a nyelvben. Például: *absztinencia* (fn) *vál* ◇ alkoholizmus; *diszkréció* (fn) ◇ fecsegés, pletyka, indiszkréció *vál*; *intelligencia* (fn) ◇ korlátoltság, butaság, oktalanság, együgyűség, balgaság; *teátrális* ◇ természetes, visszafogott, keresetlen.

A szótár sok esetben a szavak állandósult (lexikalizálódott) *stílusminősítését* is közli. A stílusminősítések a lexikográfiai szakirodalomból ismert dőlt betűs rövidítések. A minősítések rövidítését és feloldásukat a többivel együtt a *Rövidítésjegyzék* tartalmazza (16). Ezek közül néhány minősítést érdemes kiemelni.

- *Bizalmas* például a következő szavak vagy ellentéteik stílusminősítése: *magasztal* (ige) ◇ becsmérel, gyaláz, átkoz, mocskol, ócsárol, csepül, elmarasztal, szid, fedd, ledorongol, ostoroz, pirongat, éget *szleng*, legyaláz táj; *flott* (mn) *biz* (bizalmas) ◇ tétova; *lazsál* (ige) *biz* ◇ dolgozik, tevékenykedik, serénykedik, buzgólkodik, sűrög-forog, hajt *biz*, kulizik *szleng*, melózik *biz*; *lébecol* (ige) *szleng* ◇ küszködik, gürcöl, hajt *biz*.
- Pejoratív (pej) stílusminősítést kaptak a rosszállást, megvetést, helytelenítést kifejező szavak, illetve szójelentések. Például: *ocsmány* (mn) pej ◇ szép, vonzó, gyönyörű; *pompázik* (ige) ◇ rothad, elszárad, tönkremegy, elvirágzik, elhervad, éktelenkedik pej.

- Régies (rég) stílusminősítést kaptak a mai nyelvhasználó számára már kevésbé ismert szavak vagy jelentések. Például: *béres* (fn) *rég* ◇ *gazda*, *kisbirtokos*; *háziúr* (fn) *rég* ◇ *látogató*, *vendég*, ◇ *bérlő*, *lakó*, *albérlő*, ◇ *háziasszony*; *napnyugat* (fn) *rég* ◇ *kelet*, *napkelet* *rég*.

Az ellentétes szavak vonzatait a szótár csak abban az esetben tünteti fel, ha az adott szó jelentésének megértését, egyértelműsítését könnyíti meg. Ilyenkor a vonzat rövidítését csúcsos zárójelben (...) közli. Például: *húzódzik* ige ◇ *lelkesedik* (vmiért); *keresztüljut* (vmin) (ige) ◇ *elakad* (vmiben); *kihúz* (vmiből): ◇ *beleejt* (vmibe), *beledob* (vmibe), *belevet* (vmibe).

A szótárban mintegy 1000 szót értelmi kiegészítéssel, használati körének megnevezésével láttak el az egyértelműség érdekében. Például: *kicsapódik* (ige) [ajtó]: ◇ *bezárul*; *kortyolgat* (ige) ◇ [italt]: *felhajt* *biz*; *nehézkés* (mn) ◇ *ügyes*, *fürge*, *friss*, ◇ [stílus] *gördülékeny*, *könnyed*, *sima*, [fejlődés]: *rohamos* stb. A szótári útmutatót követi a rövidítések, a stílusminősítések, majd a szótárban felhasznált irodalmi tételek közlése.

A *Magyar ellentétszótár* azoknak a nyelvészeti kézikönyveknek a sorát bővíti, amelyek az anyanyelvi beszélők tudatos nyelvhasználatát segítik. A szótár jól alkalmazható a magyar nyelv oktatásában magyar és nem magyar anyanyelvűeknek egyaránt. Különösen az általános iskolában fontos a szótárhasználat, hiszen a gyerekek szókincsének bővítését ott célszerű megalapozni. Már az alsó tagozatos anyanyelvi órákon a fogalmazástanításba be lehet vezetni a szótárhasználatot. A szövegértelmezést, a szövegértő olvasást, a jó fogalmazást ugyanis nagyban befolyásolja a szavak jelentésének pontos ismerete. A középiskolában a stílusfejlesztés, valamint a retorikai ismeretek tanításában is hasznos lenne a különböző egynyelvű szótárak kezelését, használatát gyakoroltatni a diákokkal. A magyar irodalom oktatásában is helye van a tanulói szókincsfejlesztésnek, főként a régebbi írók műveinek jobb megértése érdekében. Jó szívvel ajánlom a *Magyar ellentétszótárt* minden tanárnak, diáknak, valamint a magyar nyelvet szerető szakember és nem szakember beszélőnek, olvasónak, írónak egyaránt, hogy a magyar nyelv szókincsének elemeit, beleértve az antonimákat is, minden kommunikációs helyzetben adekvátan használhassa.

Irodalom

- Apreszján, Ju D. 1974. *Lekszicseszka ja szemantika. Szinonimicseszkiye szredsztva jazyka*. Nauka. Moszkva.
- Cruse, Alan D. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge. https://books.google.hu/books/about/Lexical_Semantics.html?id=xDSBaet2uSsC&redir_esc=y (2026. január 10.)
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Füredi Mihály — Kelemen József (szerk.) 1989. *A magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kicsi Sándor András 2024. Előszó. In: Temesi Viola (főszerk.). *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 5–9.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentéselmélet*. Korvina Kiadó. Budapest.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókinctár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Papp Ferenc (szerk.) 1969. *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2009. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Julianna Lőrincz: The role of the dictionary in adequate vocabulary use

Kulcsszók: nyelvtudomány, lexikológia, lexikográfia, jelentésviszonyok, antonímia

Keywords: linguistics, lexicology, lexicography, semantic relationships, antonymy

Az írás szerzőjéről

Lőrincz Julianna

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

lorincz.julianna[kukac]uni-eszterhazy.hu; lorinczj[kukac]uj.sk

<https://orcid.org/0000-0002-1748-7033>

Copyright © 2026 Julianna Lőrincz

This is an open-access article. This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).